

Л. О. Попова, ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”

ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЕВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ НА ЗАСАДАХ НАСТУПНОСТІ Й ПЕРСПЕКТИВНОСТІ

Попова Л. О.

Формування мовленнєвої компетентності учнів на засадах наступності й перспективності

У статті розкрито шляхи реалізації принципів наступності і перспективності у формуванні мовленнєвої компетентності учнів. На основі вивчення наукових праць українських лінгводидактів автор доходить висновку, що формування мовленнєвої компетентності учнів на засадах наступності й перспективності буде ефективним за умови, якщо зміст уроків мусить бути збалансованим і відповідати чинній програмі з української мови; дидактичний матеріал повинен бути зорієнтований на інтелектуальний розвиток кожного учня і на підготовку його до наступного кроку освітньої програми; рівень набутої раніше мовленнєвої компетентності обов'язково слід враховувати під час планування системи роботи з розвитку мовлення; доцільно готувати учнів, починаючи з п'ятого класу, до комунікації в майбутньому, забезпечуючи оволодіння необхідними знаннями, вміннями і навичками, які становитимуть основу мовленнєвої компетентності; використовувати ефективні форми, методи, прийоми і засоби навчання. Визначено, що основними шляхами реалізації принципів є взаємозв'язок між опануванням мовленнєвознавчих понять і формуванням мовленнєвих умінь і навичок учнів від класу до класу; узгодженість навчальних завдань у формуванні мовленнєвої компетентності під час вивчення української мови й інших предметів; врахування того, що мовні знання і вміння є основою для формування мовленнєвих умінь і навичок, набуття досвіду мовленнєвої діяльності, усвідомлення значення мови як цінності; вибір методично доцільних методів і засобів удосконалення мовленнєвих умінь і навичок учнів та ін.

Ключові слова: принципи наступності і перспективності, мовленнєва компетентність, мовленнєвознавчі поняття, текст.

Попова Л. А.

Формирование речевой компетентности учащихся на основе преемственности и перспективности

В статье раскрыты пути реализации принципов преемственности и перспективности в формировании речевой компетентности учащихся. На

основе изучения научных трудов украинских лингводидактов автор приходит к выводу, что формирование речевой компетентности учащихся на основе преемственности и перспективности будет эффективным при условии, если содержание уроков будет сбалансированным и соответствовать действующей программе по украинскому языку; дидактический материал должен быть ориентирован на интеллектуальное развитие каждого ученика и на подготовку его к следующему шагу образовательной программы; уровень приобретенной ранее речевой компетентности обязательно следует учитывать при планировании системы работы по развитию речи; целесообразно готовить учеников, начиная с пятого класса, к коммуникации в будущем, обеспечивая овладение необходимыми знаниями, умениями и навыками, которые составят основу речевой компетентности; использовать эффективные формы, методы, приемы и средства обучения. Определено, что основными путями реализации принципов является взаимосвязь между освоением речевых понятий и формированием речевых умений и навыков учащихся от класса к классу; согласованность учебных задач в формировании речевой компетентности при изучении украинского языка и других предметов; учета того, что языковые знания и умения являются основой для формирования речевых умений и навыков, приобретение опыта речевой деятельности, осознание значения языка как ценности; выбор методично целесообразных методов и средств совершенствования речевых умений и навыков учащихся и др.

Ключевые слова: принципы преемственности и перспективности, речевая компетентность, речевые понятия, текст.

Сучасні соціальні вимоги зумовлюють зміну вектора нинішньої мовної освіти й орієнтують на підготовку випускника закладу загальної середньої освіти, який не лише знає українську мову, а й орієнтований на конкретний результат її використання – репрезентує себе засобами мови, упевнений, що досконале володіння мовою є запорукою життєвого й професійного становлення, прагне до мовленнєвого самовдосконалення. Відтак результатом навчання української мови в середніх закладах освіти має бути не сума знань з мови, а розвиток мовної особистості, здатної самостійно будувати своє життя, нести відповідальність за власні мовні вчинки. При цьому „цінність знань визначається тим, наскільки вони важливі для конкретної особи, що передбачає надання учневі повної свободи їх засвоєння” [5, с. 28] й усвідомлення ним того, що певна сукупність, зокрема мовних знань, забезпечить формування мовленнєвих умінь і навичок, необхідних кожній людині впродовж усього життя. Це ще раз підкреслює думку, яку висловлюють лінгводидакти: „...мовна

компетентність людини (знання базових мовознавчих понять, основних відомостей із різних розділів мовознавства; базові лексичні, граматичні, стилістичні, орфоепічні, правописні вміння; внутрішня потреба вивчати українську мову як рідну, державну; розуміння зображувально-виражальних можливостей мови; уміння внутрішньо проникати в смисл дидактичного тексту; уміння здійснювати різні види мовного розбору; знання правил мовленнєвого етикету українців, виразів народної мудрості; досвід самостійної предметної діяльності – навчально-пізнавальної, аналітичної, синтетичної та ін.) є основою мовленнєвої, а тому формувати їх потрібно у взаємозв'язку” [6, с. 38-39]. Мовні знання і вміння є основою для формування мовленнєвих умінь і навичок, набуття досвіду мовленнєвої діяльності, усвідомлення значення мови як цінності. Відтак мовна компетентність є основою розвитку мовленнєвої.

Проблемі формування мовленнєвої компетентності учнів присвячено роботи Н. Голуб, О. Горошкіної, Т. Грубої, Т. Донченко, С. Карамана, О. Кучерук, А. Нікітіної, М. Пентилюк, Г. Шелехової та ін. Лінгводидакти не лише переконливо довели важливість формування мовленнєвих умінь і навичок учнів, а й заклали міцні науково-практичні основи для подальших теоретичних і практико-орієнтованих студій. Незважаючи на багатоаспектність розкриття питання, вважаємо доцільним у нашій науковій розвідці звернутися до проблеми формування мовленнєвої компетентності учнів на засадах наступності і перспективності.

Метою статті є визначення шляхів реалізації принципів наступності і перспективності у формуванні мовленнєвої компетентності учнів

Науковці (О. Горошкіна, М. Пентилюк, Г. Шелехова та ін.) вважають мовленнєву компетентність учнів комплексним поняттям, що охоплює систему умінь (уміння сприймати, відтворювати й створювати усні, письмові монологічні й діалогічні висловлювання різних типів, стилів і жанрів мовлення), а також готовність розв'язувати проблеми особистісного й суспільного характеру. Водночас спеціальні дослідження показують, що учні не завжди вміють підготувати монологічне висловлювання, в основі якого лежить

передавання навчальної інформації, не можуть під час аудіювання й читання правильно й швидко добирати потрібний матеріал, відділяти головне від другорядного, не володіють способами запису почутого й прочитаного (складний план, тези, конспект тощо) [12, с. 19]. До того ж, постійно зростає обсяг інформації, яку сприймають учні, але вони не завжди можуть орієнтуватися в інформаційних потоках, обробляти, виділити актуальне, суттєве, потрібне, структурувати й систематизувати інформацію для подальшої репрезентації у власному висловленні. Тому перед учителем-словесником стоїть завдання: розробити такий комплекс вправ і завдань, використання якого не лише допоможе реалізувати мету чинної програми з української мови, а й сформувати вміння й навички, що стануть основою для успішної життєвої й професійної реалізації, поштовхом до подальшого мовленнєвого самовдосконалення учнів. Усе сказане підтверджує правильність думки про необхідність формування мовленнєвої компетентності учнів з урахуванням принципів наступності й перспективності.

Означеним принципам належить одне з провідних місць у дидактиці: їх урахування уможлиблює неперервний процес навчання української мови, бо оволодіти предметом можна лише за умови усвідомленої внутрішньої логіки самого предмета, а це можливо впродовж цілеспрямованого навчання, якщо воно буде здійснюватися за певною системою, за поступового розширення й ускладнення виучуваного, із забезпеченням підготовки до оволодіння навчальним матеріалом на наступних етапах [7].

Основні аспекти реалізації принципів наступності й перспективності під час навчання української мови розкрито в працях О. Божко, М. Вашуленка, О. Глазової, Г. Корицької, А. Ляшкевич, Л. Мамчур, М. Пентилюк, К. Плиско та ін. На підставі аналізу їхніх наукових студій ми визначили провідні ознаки дидактичних принципів наступності й перспективності: взаємозв'язок раніше здобутих і нових знань, набутих умінь і навичок, їх ускладнення, узагальнення та поглиблення; взаємозв'язок попереднього й наступного навчального матеріалу; встановлення зв'язку між етапами навчання української мови;

врахування перспективи розвитку в учнів умінь, необхідних для їхнього особистісного розвитку й подальшої соціалізації. Зауважимо, що з-поміж лінгводидактів немає єдиного погляду на трактування цих принципів – їх розглядають і як два окремих загальнодидактичних принципи навчання, відповідно принцип наступності й принцип перспективності, і як один загальнодидактичний принцип – принцип наступності і перспективності. Ми беремо до уваги ці погляди, натомість у своєму дослідженні послуговуватимемося поняттям „принципи наступності і перспективності”, оскільки вони забезпечують і взаємозв’язок між усіма ланками мовної освіти – початковою, середньою і вищою, – і неперервний процес формування мовленнєвої компетентності учнів.

Одним зі шляхів формування мовленнєвої компетентності учнів на засадах наступності й перспективності вважаємо системне засвоєння учнями мовленнєвознавчих понять, що може здійснюватися в такій послідовності: (1) усвідомлення основних ознак поняття – (2) засвоєння їх під час аналізу текстів різної жанрово-стильової належності – (3) поглиблення відомостей про опановані поняття – (4) супровідна систематизація знань – (5) опанування нових мовленнєвознавчих понять з опорою на вже засвоєні сутнісні ознаки певного поняття. Пояснимо таку послідовність прикладом:

(1) усвідомлення основних ознак поняття „стилі мовлення” („Усна й письмова форми тексту (висловлення)”, 5 клас);

(2) засвоєння стильових і стилістичних ознак текстів під час аналізу висловлень („Текст. Змістова й композиційна єдність, зв’язність тексту”, „Типи мовлення: розповідь, опис, роздум, оцінка предмета (явища)” та ін. (5 клас);

(3) поглиблення під час повторення теми „Стилі мовлення” (6, 7 класи), докладного вивчення загальних і мовних ознак окремих стилів мовлення (науковий, офіційно-діловий (6 клас), публіцистичний стиль (7 клас)), складання переказів і творів, визначених чинною програмою;

(4) супровідна систематизація знань учнів про стилі мовлення у 8-9 класах під час складання різних видів творчих робіт, наприклад: „Конспект

прочитаного науково-навчального тексту”, „Інтерв’ю в публіцистичному стилі” та ін. (8 клас); „Докладний письмовий переказ тексту публіцистичного стилю з творчим завданням”, „Роздум у публіцистичному стилі мовлення на суспільну тему”, „Резюме” та ін. (9 клас).

Така послідовність формування мовленнєвих умінь і навичок учнів, закладена в чинних програмах, орієнтує на поступове засвоєння мовленнєвознавчих понять упродовж 5-9 класів, але при цьому вони „не дублюються, їх вивчення передбачає поступове поглиблення, уточнення шляхом включення поняття в більш розлогі зв’язки – так збагачується його зміст та урізноманітнюється форма” [1, с. 2].

Одним із основних засобів формування мовленнєвої компетентності учнів є текст. У наукових студіях українських лінгводидактів виділено етапи роботи з ним і на аспектних уроках, і на уроках розвитку мовлення. На нашу думку, саме в таких основних етапах роботи з текстом ураховано наступність і перспективність: спостереження й осмислення текстових ознак; з’ясування теми і головної думки висловлювання, визначення особливостей структури, мовних засобів, які сприяють реалізації комунікативної мети (порівняльна характеристика синтаксичних конструкцій та інтонації); часткова зміна тексту, зіставлення наявних мовних засобів і синонімічних до них із висновком про доцільність чи недоцільність авторського вибору (спостереження над особливостями індивідуального стилю на рівні лексичних, фразеологічних засобів), пропуск окремих компонентів для з’ясування їх змістової та стилістичної ролі (аналіз стилістичних відтінків синонімів, антонімів, їх вмотивований відбір у тексті, відбір слів до словника діалектної лексики, обґрунтування лексичного вибору заголовка). Завершальним етапом роботи може стати створення власного тексту – відтворення змісту окремих фрагментів, введення додаткової мікротеми, підпорядкованої основній темі, використання інших аргументів, створення тексту подібного призначення [3, с. 110; 4]. Наприклад, на уроках розвитку мовлення п’ятикласники ознайомлюються з особливостями монологу й діалогу, типами й стилями

мовлення, водночас на аспектних уроках вивчають відомості про синтаксис і пунктуацію. Для з'ясування особливостей синтаксичних засобів мови учням можна запропонувати для аналізу тексти художнього й наукового стилю розповідного й описового характеру, звертаючи їхню увагу на мовленнєве оформлення тексту: визначення теми й основної думки і на їх основі прогнозування загального характеру висловлювання; аналіз стильових і типологічних рис, характеристика ситуації спілкування. Вправи на основі тексту-взірця мають поєднувати завдання репродуктивного, репродуктивно-креативного характеру й передбачати індивідуальне виконання учнями. Логічним продовженням такої роботи має стати повторення й узагальнення вивченого в 6-7 класах, вивчення синтаксису простого речення у 8 класі: закладені в 5 класі основи знань про функціонування мовних одиниць у текстах різної стильової належності стають для вчителя відправною точкою в поглибленні знань учнів.

У контексті реалізації принципів наступності й перспективності доцільно звернути увагу на якість словникового запасу учнів, тому в процесі аналізу текстів-взірців необхідно приділяти особливу увагу словниковій роботі, адже важливо, щоб учень засвоював слово в усій різноманітності його значень, оволодівши й метафоричним уживанням. В аналізованих текстах учні виділяють слова, які містять головну думку, передають тему висловлювання, указують на тип і стиль мовлення, оцінюють використання мовних засобів. Така робота з текстами дасть змогу проілюструвати учням сутність мовленнєвознавчих понять, необхідних для засвоєння норм і правил побудови висловлень, сприятиме усвідомленню загальних і мовних особливостей стилів, типів і жанрів мовлення, зверненню уваги учнів на внутрішню (змістову) й зовнішню (структурну, граматичну) організації тексту. Це забезпечить формування вмінь і навичок текстосприймання й текстотворення. Творчі завдання до текстів активізуватимуть продуктивну мовленнєву діяльність учнів, що дозволить усвідомлювати взаємозв'язок між значенням слова та його роллю в тексті.

На основі вивчення наукових праць українських лінгводидактів (О. Божко, Л. Мамчур, К. Плиско, М. Пентилюк та ін.) ми дійшли висновку, що формування мовленнєвої компетентності учнів на засадах наступності й перспективності буде ефективним за умови, якщо зміст уроків буде збалансованим і відповідати чинній програмі з української мови; дидактичний матеріал повинен бути зорієнтований на інтелектуальний розвиток кожного учня і на підготовку його до наступного кроку освітньої програми; стартовий рівень набутої раніше мовленнєвої компетентності обов'язково слід урахувати під час планування системи роботи з розвитку мовлення; доцільно готувати учнів, починаючи з п'ятого класу, до комунікації в майбутньому, забезпечуючи оволодіння необхідними знаннями, вміннями і навичками, які становитимуть основу мовленнєвої компетентності; використовувати ефективні форми, методи, прийоми і засоби навчання [8; 9; 10; 11].

Отже, принципи наступності й перспективності відіграють провідну роль у процесі формування мовленнєвої компетентності учнів. Основними шляхами їх реалізації є взаємозв'язок між опануванням мовленнєвознавчих понять і формуванням мовленнєвих умінь і навичок учнів від класу до класу; урахування рівня сформованості мовленнєвої компетентності учнів у попередніх класах для планування подальшої роботи в наступних; узгодженість навчальних завдань у формуванні мовленнєвої компетентності під час вивчення української мови й інших предметів; урахування того, що мовні знання і вміння є основою для формування мовленнєвих умінь і навичок, набуття досвіду мовленнєвої діяльності, усвідомлення значення мови як цінності; вибір методично доцільних методів і засобів удосконалення мовленнєвих умінь і навичок учнів та ін. Перспективним напрямом дослідження вважаємо розроблення дидактичного матеріалу для формування предметної і ключових компетентностей учнів на уроках української мови.

Література

1. **Божко О. П.** Реалізація принципу перспективності й наступності у виробленні текстотвірних умінь (говоріння) учнів 5–9 класів на уроках української мови [Електронний ресурс] / О. П. Божко. // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Сер. : Психолого-педагогічні науки. – 2012. – № 7. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzspp_2012_7_20
2. **Глазова О. П.** Перспективність і наступність у формуванні текстотвірних умінь в учнів початкових і 5 класів загальноосвітньої школи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 „Теорія і методика навчання української мови” / О. П. Глазова. – К., 1999. – 18 с.
3. **Груба Т. Л.** Інтегрований підхід до роботи з текстом на уроках української мови [Електронний ресурс] / Т.Л. Груба – Режим доступу: http://ps.stateuniversity.ks.ua/file/issue_47/23.pdf
4. **Донченко Т. К.** Організація навчальної діяльності учнів на уроках рідної мови / Т.К. Донченко. – К.: Фундація ім. О.Ольжича, 1995. – 251 с.
5. **Зайченко І. В.** Педагогіка. Навч. посібн. для студ. вищ. пед. навч. закл., 2-е вид. / І.В. Зайченко. – К. : „Освіта України”, „КНТ”, 2008. – 528 с.
6. **Кучерук О. А.** Шляхи формування мовленнєвої компетентності: психолінгвістичний підхід до навчання рідної мови / О. Кучерук // Гуманітарний вісник ДВНЗ „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”: Науково-теоретичний збірник. – Переяслав-Хмельницький, 2007. – Випуск №12.– С. 37 – 41.
7. **Ляшкевич А. І.** Наступність і перспективність формування діалогічного мовлення учнів початкових і 5 класів загальноосвітньої школи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 „Теорія і методика навчання української мови”/ А. І. Ляшкевич. – Херсон, 2003. – 20 с.
8. **Мамчур Л. І.** Перспективність і наступність у формуванні комунікативної компетентності учнів основної школи : автореф. дис. на

здобуття наук. ступеня доктора пед. наук зі спец. 13.00.02 / Л. І. Мамчур – Херсон, 2012. – 45 с.

9. **Мамчур Л. І.** Реалізація принципу перспективності й наступності у процесі формування комунікативної компетентності учнів початкової та основної школи [Електронний ресурс] / Л. І. Мамчур // Вісник ЛНУ ім. Т.Шевченка. – Ч. III. – 2011. – № 15 (226). – С. 18–24. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vlush/Ped/2011_15_3/4.pdf

10. **Методика** навчання української мови в середніх освітніх закладах : підручник для студ. філол. ф-тів ун-тів / З. П. Бакум [та ін.] ; ред. М. І. Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2009. – 400 с.

11. **Плиско К. М.** Принципи, методи і форми навчання української мови (Теоретичний аспект): [навчальний посібник] / Плиско К. М. – Харків : Основа, 1995. – 240 с.

12. **Шелехова Г.Т.** Психолого-педагогічні особливості формування мовленнєвої компетентності учнів в процесі сприймання усних і письмових текстів [Електронний ресурс] / Г.Т. Шелехова // Навчання української мови учнів 5 класу на засадах компетентнісного підходу. – К., 2014. – С.18–35.

Popova L. O.

The Formation of Students' Speaking Competence on the Principles of Consequence and Perspectivity

The article reveals the ways of implementing the principles of consequence and perspectivity during the students' speaking competence formation. Having observed the Ukrainian linguistics scientific works, the author concludes that the formation of students' speaking competence on the principles of consequence and perspectivity will be efficient upon several conditions. The content of the lessons should be balanced and correspond the current program of the Ukrainian language; the didactic material should be oriented towards the intellectual development of each student and their readiness for the next step of the educational program. The level of current speaking competence should be taken into account while planning a speech development system. It is advisable to get students prepared for communication activity from the fifth year, using effective forms, methods and teaching techniques and provide necessary knowledge and skills that will form the basis of the speaking competence. It is determined that the main ways of implementing the principles is the relationship between the mastery of philological terms and the formation of speaking skills from year to year. Secondly, the coherence of educational tasks in the formation

of speaking competence during Ukrainian language and other subjects studying. It is important to take into account that the language skills and knowledge are the basis for the formation of speaking skills, getting the speech activity experience, being aware of the meaning of language as a value; the choice of methodically expedient methods and means of improving speech skills and skills of students, etc.

Key words: the principles of consequence and perspectivity, speaking competence, philological terms, text.

Відомості про автора

Попова Людмила Олександрівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” (м. Старобільськ). Коло наукових інтересів: актуальні питання методики навчання української мови

Стаття надійшла до редакції 20.07.2017 р.

Прийнято до друку 29.09.2017 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Горошкіна О. М.